

El Sòcrates de Llorenç Villalonga: *La Xantipa*. Un *pastiche* sobre el *Protàgoras*

Eloi Creus
Universitat de Barcelona

ABSTRACT

Llorenç Villalonga is, undoubtedly, one of the most important narrators in Catalan literature. Although he was not an erudite writer as Costa i Llobera or Llorenç Riber were, his literary production is full of mentions of the classics, and at least four of his works are clearly based on the classical tradition. Nevertheless, it has been proved that Villalonga did not read the classics directly, but that he knew them through French influence. In this paper we study the figure of Socrates, who is constantly present in Villalonga's works, through the short story *La Xantipa*, focused on the wife of the Athenian philosopher, which is an exception in the production of *Mort de Dama's* author, since it is almost the only example we have in which the reading of a Greek text, Plato's *Protagoras*, is self-evident.

KEYWORDS: classical tradition, Catalan literature, Villalonga, Protagoras, Plato

1. SÒCRATES I ELS CLÀSSICS EN L'OBRA DE VILLALONGA

Carles Miralles es va interessar per un ampli espectre de la literatura catalana,¹ però especialment va dedicar bona part dels seus estudis a Salvador Espriu, amb fins a quatre treballs realment importants.² És només a través d'Espriu, almenys que jo sàpiga, que Miralles es va acostar, encara que poc, a l'obra de Villalonga. I és que no hem d'oblidar que la primera *Fedra* d'Espriu era en realitat una versió catalana, millorada, de l'original castellà que Villalonga havia fet anys abans. La relació entre ambdós escriptors ha estat àmpliament analitzada per diferents estudiosos,³ entre ells, encara que tímidament,

1. A tall d'exemple, cf. MIRALLES 1986.
2. Cf. MIRALLES 1979; 1993; 1996; 2013.
3. ALZAMORA 1999 i RAGUÉ ARIAS 1987.

Miralles en la seva monografia dedicada a Espriu.⁴ I, de fet, és una de les obres que ha rebut més interès per part dels estudiosos de la tradició clàssica.⁵

Però a part de la *Fedra* (1932) hi ha altres obres en la producció de l'escriptor mallorquí on la influència clàssica és ben clara i important, i no totes han rebut la mateixa atenció dels estudiosos. *Aquilles o l'impossible* (1964), l'altre drama de tema clàssic de l'autor, ha tingut una sort semblant a la seva companya, segurament pel seu títol, tan evocador.⁶ Però, a banda de la seva producció teatral, si fem un cop d'ull a l'obra narrativa de Villalonga trobarem ràpidament dos relats també de nom clàssic: *La Xantipa* i els *Diàlegs socràtics*, que, almenys pel que jo sé, encara no havien estat estudiats pel que fa a la tradició clàssica fins fa poc.⁷

A banda d'aquests títols de nom tan evident, però, la influència clàssica apareix aquí i allà en l'obra de maduresa de Villalonga.⁸ I no sempre és fàcil rastrejar-la, atès que molt sovint Villalonga se serveix de la tradició clàssica només com a un element accessori, sense fer-la el punt central de l'obra, com sí que ho és en els títols citats més amunt. I la tasca d'investigació del funcionament dels motius clàssics en l'obra de l'autor mallorquí encara es torna més complicada, si tenim en compte que Villalonga no va ser un erudit, ni va llegir gaire els clàssics. De fet, la presència de la tradició clàssica en Villalonga, en primera instància, s'ha explicat sempre per la influència de les obres franceses del XVIII de què estava enamorat.⁹ Villalonga, que era un *outsider* del seu temps, era un racionalista de pro i, justament, va fer de la raó un dels punts centrals de la seva producció. Per a un escriptor com ell, que tenia com a referents a France i Proust, la literatura francesa, en general, i el segle de les llums, en particular, havien de ser referents primordials.¹⁰ Així, la seva formació va ser bàsicament, per no dir exclusivament, gal·la, i no sabia el llatí ni, encara menys, el grec.

Si llegim la seva obra en diagonal, doncs, els pocs rastres aparents de la tradició clàssica són fàcilment atribuïbles a idees vingudes dels il·lustrats francesos que tant l'il·luminaven, o bé són d'autors més moderns com Giraudoux o Gide, models de les dues obres de teatre que he mencionat més amunt i que

4. MIRALLES 2013.

5. BOSCH 1978; 1981.

6. CABRÉ 2007, BOSCH 2007, MORENILLA 2014.

7. Vaig estudiar els *Diàlegs socràtics* a CREUS 2017.

8. BOSCH 1989; 1992.

9. BOSCH 1981.

10. Cf. FERRÀ-PONÇ 1997 i SIMBOR ROIG 2011.

han rebut l'atenció dels pocs especialistes en literatura clàssica que s'han acostat a l'obra de l'autor mallorquí.

La resta de la producció villalonguiana no ha estat considerada mereixedora d'un estudi conscient centrat en la funció dels elements clàssics en l'obra de maduresa, això és, des de la publicació de *Bearn* en català (1961) cap endavant: l'Hèlena i l'Odisseu homèrics, en l'àmbit del mite, i Heràclit i fins i tot i curiosament, Zenó d'Elea, en el de la filosofia, tenen un paper prou important en la construcció de l'imaginari i els personatges de Villalonga. Si n'hi ha cap que sobresurti per damunt de la resta, però, aquest és Sòcrates. L'ombra del pensador atenès és permanentment present en tota l'obra de maduresa de Villalonga, començant per *Bearn*, passant per *Flo la Vigne* i arribant a *Andrea Victrix*.

Més enllà de ser un dels personatges més cèlebres de l'antigor, Sòcrates era per a Villalonga alguna cosa més que un filòsof. Era el pensador per antonomàsia, el pare de la Raó pura. Sòcrates era el veritable descobridor de la filosofia:

Homer, si és que realment ha existit, ja que les seves obres pareixen més un aplec de narracions populars, és un primitiu. Sòcrates és com un *nouveau riche* de sa raó. Imagina't: l'acabava de descobrir (*Bearn o la sala de les nines*, 362).

Per això, per a Villalonga, Sòcrates marcava la línia entre l'home primitiu i l'home racional: «[N]o sabia llegir ni escriure. Desconeixia el pensament abstracte i disciplinat. Era un exemplar primitiu, anterior a Sòcrates» (*Charlus a Bearn*, 43).

Com es pot comprovar, Villalonga associa el primitivisme amb els clàssics anteriors a Sòcrates. Això s'explica perquè, com he comentat inicialment, Villalonga era un enamorat de la raó com a principi fonamental de l'univers conscient. Ja s'ha dit moltes vegades que Villalonga era fill d'una Mallorca decadent, l'aristocràcia de la qual s'ensorrava per moments. Davant dels canvis continus a què estava sotmesa una vida que, inevitablement es veia abocada a la mort, Villalonga es volgué fill d'una tradició divuitesca que creia en la raó i l'escepticisme com les úniques perspectives capaces d'il·luminar la realitat canviant i ordenar el caos en què se sustenta. I, malgrat que, com a cartesiana que era, sempre mirà cap a França, Villalonga era conscient que el bressol del que ell anomenava la Raó pura es trobava a Grècia. I Sòcrates n'era l'estendard per antonomàsia: un *nouveau riche* de la Raó,¹¹ que havia mort precisa-

11. *Bearn o la sala de les nines* dins *El cicle de Bearn*, 483.

ment per la raó. En mans seves, Sòcrates es converteix en un paradigma abstracte i representatiu del primer racionalisme. I és que li era especialment atractiu per dues raons.

Primerament, per la seva condició de Mestre per antonomàsia. Villalonga, que sembla que va desenvolupar, al llarg dels anys, una certa frustració per no haver pogut tenir fills, va tenir una relació molt propera amb alguns joves escriptors de l'illa que s'acostaven a l'aleshores ja famós escriptor en busca de consell. Aquestes relacions de mestratge algun cop van semblar acostar-se molt a una relació eròtica que va despertar les enraonies de la gent de l'illa. De fet, Villalonga, profundament irònic com era, no se n'amagava i feu d'aquestes relacions el punt central d'alguna de les seves obres, com a *Bearn* mateix, *Flo la Vigne* o *Aquilles o l'impossible*. Sòcrates, doncs, que a més de Mestre era 'el corruptor de menors' més famós de la història representava una figura perfecta per abocar-se a si mateix en les seves narracions.

D'altra banda, la segona raó que feia de Sòcrates el mirall perfecte de si mateix era la capacitat d'educar a través de la paraula. Villalonga, sarcàstic i cínic a parts iguals i alineat en la raó divuitesca, creia que la veritat objectiva no podia existir:

Entre innumerables (per a nosaltres, infinits) factors que componen el fet més senzill, cadascú tria els que li agraden i compon amb ells el que en diem realitat o veritat (*Falses memòries*, 41).

També Odisseu, que representa la veu objectiva, la veu de l'autor, en definitiva de l'*Aquilles o l'impossible* s'expressa d'una manera similar:

Patrocle: No existeix la veritat objectiva?

Odisseu: No existeix sinó el punt de vista.

En aquest sentit, la figura de Sòcrates com a representació de la negació del coneixement fix, li anava com l'anell al dit, i sovint, fins fora de la seva producció, se'n servia. Així ho feia en una conversa que cita Ferrà-Ponç:

—Jo crec que si no hi ha res d'immòbil dins la creació no es podrà dir mai qui dóna voltes a qui.

—Ets un savi, Llorenç.

—¿Un savi? ¿Perquè dic que no sé res? (FERRÀ-PONÇ 1997, 34).

De Sòcrates, o més ben dit, de Plató, li interessa sobretot l'art de convèncer i educar amb el diàleg, una forma que li permet, fàcilment, la introducció de la relació ara comentada entre Mestre-deixeble:

Discutir és el pitjor camí per a la comprensió [...]. És clar que quan es tracta de persones sinceres i educades se sent plaer a ser convençuts o, si es vol, derrotats, perquè aquella derrota representa un enriquiment. Tal fou el cas, segons Plató, dels deixebles de Sòcrates. Cal tenir en compte, no obstant això, que Sòcrates no pretenia convèncer en una conversa, sinó que anava educant per mitjà de diàlegs plàcids, orgànicament, així com creix l'herba o es baden les roses (*Flo la Vigne*, 185).

El diàleg platònic com a forma, de fet, també és especialment atractiu per a un autor com Villalonga, no gens procliu a les descripcions llargues de personatges i més aviat partidari de diàlegs a través dels quals els personatges es van auto-retratant. L'interès en la forma arribà fins a tal punt que hi va dedicar una composició breu, que combina la forma del diàleg amb breus encenalls de narració, de títol clarivident: *Diàlegs socràtics*, una obra que va pensar primer en castellà als anys trenta i que va refer de cap i de nou entre els anys seixanta i setanta.

En tot cas, i malgrat que la figura de Sòcrates apareix aquí i allà en tota la seva obra, sobretot són especialment interessants els relats breus que va fer Villalonga amb Sòcrates i el socratisme com a elements centrals. L'un és els ara comentats *Diàlegs socràtics*, i l'altre és el conte de *La Xantipa*. Ambdues obres representen dues cares de la mateixa moneda: mentre *Diàlegs socràtics* és la caricatura tràgica del pensador atenenc, *La Xantipa* en representa la còmica.

2. LA XANTIPA I EL RETRAT DE SÒCRATES

El món literari de Villalonga, com ja van notar Llompart i Vidal Alcover,¹² es fonamentava, bàsicament, en una lluita entre la Raó i la no-raó, l'Absurd, que sempre acaba resultant vencedor. En els seus relats, Villalonga enfronta la Raó al món caòtic d'una raça humana estúpida i materialista que cíclicament comet els mateixos errors. Davant d'un combat abocat sempre al

12. LLOMPART 1964, 8-15 i VIDAL ALCOVER 1965, 10.

fracàs, Villalonga optà per dues sortides diferents en els seus relats. O bé servir-se de la intel·ligència per riure's de tot i de tothom i no acabar engolit per la mediocritat, o bé enfrontar-s'hi i dur aquest combat a les últimes conseqüències. *La Xantipa* és una mostra excel·lent d'aquest primer cas. Es tracta d'un conte que Villalonga publicà l'any 68 a *El llumí i altres narracions*, en què es du a l'Absurd, precisament, tot el món i el mètode socràtic, a través de la caricatura de la seva dona, Xantipa, en una narració que trasllada a l'antiguitat el quadre de la vida d'una mestressa de família burgesa casada amb un intel·lectual, enamorat del saber. I ho fa a través d'una tècnica molt del gust de Villalonga, el *pastiche*, que consisteix de barrejar:

estils del passat i del present, i, com en aquests edificis postmoderns que combinen columnes minoiques amb frisos neoclàssics, arcs mossàrabs i ximeres modernistes, afegir-hi una bona dosi d'ironia (OLEZA 1996, 40).

En aquest cas el *pastiche* villalonguà és especialment interessant perquè, en un cas únic en la seva producció,¹³ està fet a partir de la lectura directa d'un clàssic grec, el *Protàgoras* de Plató. No conec, perquè no he tingut accés a la biblioteca de Villalonga, quina traducció devia llegir. Presumiblement devia ser una traducció francesa. En tot cas, no sembla que li hagués arribat la magnífica traducció catalana del malaurat Crexells, que traduí, el 1925, alguns diàlegs platònics. Curiosament, i a banda de la traducció de Crexells, l'altra traducció catalana que es pot trobar avui dia és deguda a Carles Miralles, que amb la col·laboració de Montserrat Jufresa i Jaume Pòrtulas, traduí justament el *Protàgoras* només una vintena d'anys després de la publicació del relat de Villalonga. Per seguir els passatges platònics de què l'autor mallorquí se serví, citaré de la traducció de Miralles. Valgui això com a tímid homenatge.

La Xantipa, com deia, és l'únic text de Villalonga en què l'autor mallorquí, de qui s'ha dit repetidament i amb encert que no llegia els autors grecs i, si ho feia, sempre era per sobre, afusella directament un text grec. I això que aquest relat té poc o res a veure amb l'original platònic. Per començar, la forma ja no és la mateixa. El diàleg és substituït per una narració amb pinzellades dialèctiques recurrents. La trama tampoc es correspon a la del diàleg platònic. Es tracta del retrat de Sòcrates a través de la visió de la seva dona, Xantipa. O

13. Tret de, potser, *Aquiles o l'impossible*, on a estones sembla que segueixi, encara que superficialment, la *Iliada*, que sabem que va llegir en traducció de Leconte de Lisle. Cf. CABRÉ 2007, 149.

més ben dit, a través de la incomprensió que el Mestre desperta en la seva dona perquè, entre d'altres coses, es negava, fet imperdonable per a una pragmàtica com Xantipa, a cobrar per les lliçons a través de les quals impartia el seu saber, al contrari de Protàgoras, el primer sofista que cobrà les seves lliçons. No obstant aquesta incomprensió, que condueix a la ràbia, Xantipa aprendrà, amb finalitats i desitjos materials, a discórrer segons el mètode socràtic. I és aquí on apareix la crítica de Villalonga a l'ús de la raó per a fins materials. És la síntesi de com la Raó duta a l'extrem amb aplicacions materialistes esdevé un sofisma insà que crea els monstres de la Raó. De fet, aquest conte és la constatació evident que Sòcrates, malgrat la imatge positiva que en tenia Villalonga no era cap ídol o tòtem del qual no es pogués fer burla. Al contrari, així com també fa caricatures d'ell mateix a través dels personatges de les seves novel·les que representen, poc o molt, el seu *alter ego*, també Sòcrates rep estopa en una narració en què el mètode socràtic és dut a la ridiculització, un cop més, per via de l'Absurd.

El discurs narratiu, com tantes vegades en Villalonga, es construeix a partir de l'oposició de mons contraris. Al caràcter de Xantipa s'hi oposa el de Sòcrates; a les activitats domèstiques de la tafanera i cotorra Xantipa, els discursos metafísics de Sòcrates envers els seus deixebles i la seva lluita dialèctica amb Protàgoras. Fins i tot la concepció que té Xantipa de Sòcrates s'oposa amb la que té el propi narrador, així com les respectives maneres de parlar. En poques paraules, el contrast entre la vulgaritat de Xantipa i la intel·lectualitat del Mestre.

La imatge de Xantipa que pinta Villalonga no la pren de Plató, que és neutra o més aviat positiva,¹⁴ ans de la tradició, que l'havia fet feréstega i insolent. Una imatge negativa que segurament començà per la descripció que en feia Xenofont al *Banquet*¹⁵ i que Diògenes Laerci, en la seva línia habitual, recollí també afegint-hi dosis de morbositat de collita pròpia.¹⁶

En tot cas, i per posar-ne dos exemples il·lustres, Geoffrey Chaucer a *Els contes de Canterbury* o Shakespeare a *L'amansiment de l'harpia* ja la feien aparèixer com a arquetip del mal geni. Villalonga coneixia per força aquesta tradició i, per alguna expressió que utilitza al conte, fins sembla haver llegit les paraules de Xenofont, indirectament o directa. Un cop més, però, no en podem estar segurs.

14. Pl., *Phdr.* 60a-b i 116b.

15. Xen., *Smp.* 2.10.

16. D.L. 2, 36-37.

Així doncs, la seva Xantipa és lletja, vella i malcarada i «resultava, però, poc atractiva i ja anava per vella. Aspriva» (75). Avariciosa, banal, cobdiciosa,¹⁷ cotorra, xafardera, a més de tossuda, envejosa, desagradosa, rabiüda i alcohòlica.¹⁸ A més d'un caràcter rude i aspre que sembla propi i natural, el fet de conviure amb Sòcrates li accentua aquests trets i la converteix en una amargada i envejosa: per compensar el racionalisme eteri i insubstancial, utilitàriament parlant, del seu marit ha d'oposar-hi un fort caràcter pragmàtic per poder tirar endavant la casa i els afers domèstics més senzills, cosa que retroalimenta la seva avarícia i gasiveria: «Ja saps que és molt esquarterell en qüestions de doblers, que no cobra res de les seves lliçons, però si jo li dic busques al niu ho admet» (89).

El seu marit, tot i ser el savi més reconegut d'Atenes, no volia cobrar les lliçons, al contrari dels sofistes, que sí que ho feien, cosa que no ajudava la delicada economia domèstica:

Però el savi deia que l'ensenyança ha d'esser gratuïta, com l'amor. Cobrar era als seus ulls una prostitució. Mirau quines sortides de peu de banc, quan el mateix Protàgoras d'Abdera, respectat de tothom, feia pagar bons diners per les seves lliçons (74).

Per això, Xantipa se sent maltractada pel seu marit perquè no pot viure segons el tren de vida que li pertocaria pel nom i la fama del seu espòs, massa escrupolós i carregat de punyetes: «el meu marit és un ruc —pensava— que mai no tindrà diners —i en això darrer encertava—, per dur la seva dona en el rang que li correspon» (75).

La seva acritud també s'explica perquè pateix la cara més amarga del Mestre, que tot i ser un gran savi, o justament per això, no para mai a casa, mentre ella es dedica a tenir-li el dinar i la casa a punt:

Es vestí amb quatre grapades, disposta a munyir la cabra i entrar-li una escudella de llet tebiona, perquè el savi després d'haver-se-la presa en dues glopades es tornàs a adormir fins que arribassin els deixebles a treure'l del llit per anar-se'n plegats a endoiar a l'Àgora (73).

17. «Somreia i es tornava quasi agradosa pensant en el primer amant que li regalava collars i braceroles. O no havia estat el primer? [...] Mirà el firmament, rabiosament blau, i hagué de tancar els ulls pensant en collars i braceroles d'or, braceroles de sol» (76).

18. «S'esvergà mitja ampolla de vi» (76), «Malgrat la gatera, ella comprenia que allò era un somni» (79).

És, en definitiva, una dona frustrada, també sexualment, ja que no té cap mena de relació eròtica amb l'intel·lectual del seu marit, sempre als núvols.¹⁹ Aquesta manca de contacte la porta a malpensar del marit, sempre tan embullat «a discórrer filosofies» (78) amb els deixebles, amb els quals Xantipa, seguint aquesta ambivalència irònica tan villalanguiana, creu que hi té alguna cosa i n'està gelosa:

Fedre i Alcibiades, que semblaven dues nines... Ella n'estava gelosa. "Els homes, oh déus, que són bons de trastornar". El seu ho era molt. "Estic segura que se'ls mira com a femelletes" (74).

La vida de dona burgesa, tancada a casa i mancada d'afecte, la porta a desenvolupar un odi ingent per les heteres, que si bé considera innobles, els enveja l'absoluta llibertat, de la qual treuen profit econòmic.²⁰ Un profit que es concreta en tot el que ella no pot tenir: «Volia el mateix anell de la veïnada, aquella mala bruixa que es creia superior a ella, el marit de la qual portava el primer nom d'Atenes» (78).

Tot plegat fa que tingui una concepció molt dura del seu marit, a qui descriu com «un mandra que no serveix per a res» (73), o «un curt de gambals» que engrescava els deixebles «amb fantasies i perdent el temps sense cobrar-los un cèntim». En definitiva: «molt curt, però sabia entretenir-los amb la seva parleria» (79).

El narrador, per contra, tot i tenir també una imatge de Sòcrates que s'assembla força a la d'un sofista, està lliure de la càrrega negativa de l'esposa. Al contrari, la imatge de Sòcrates és molt tendra i traspua admiració per tots costats. Sòcrates és «la ciència naixent, el doll d'aigua viva, la raó pura que no pot errar-se ja que coneix les pròpies limitacions» (82). I la seva habilitat dialèctica és comparada a l'agilitat d'un felí, que juga amb els seus rivals, considerats poc més que rates:

Com el felí se sentia disposat, ben segur, a menjar-se la rata prestigiosa que li venia al davant. La rata era lenta; ell, en canvi, era hàbil i manyac, de mans vellutades [...]. La rata alenava profundament i el moix somreia, fingint deixar-la fugir per tornar-la a atrapar amb un bot i acariciar-la entre els potons savis que

19. «Ja saps, estimadeta meva, que el mestre em mira com una externa... Ja m'entens, llit a part, com si fóssim dos jais...» (88).

20. «Ai, estimadeta, no totes les dones són com tu, que et diverteixes com vols, i que de la diversió saps treure profit» (88).

fins als darrers moments no mostrarien les ungles [...]. El moix havia d'acabar per menjar-se la rata, però no era fam solament, sinó també necessitat de jugar (83-84).

És tanta la força que desprenia la figura de Sòcrates (i que li comportarà, al capdavant, el drama de la cicuta) que, tot i l'animadversió que sent Xantipa, no pot deixar-se de sentir atreta per a aquell element indesxifrable que és el seu marit. De fet, un dels elements més interessants del conte és veure l'evolució de Xantipa no ja al llarg del conte, que és breu i no dóna per a tant, sinó al llarg de la vida que es pot veure retratada a la narració. Xantipa, ignorant i banal, després d'anys de conviure i suportar i admirar el seu marit a parts iguals, li havia començat a copiar aspectes del tarannà: «perquè cal consignar que la Xantipa, distanciada del marit per tantes de causes l'admirava tanmateix i se n'havia contagiada el vici de pensar» (78). Primer, a força de sentir-lo xerrotejar comença a aprendre's de memòria el seu discurs, sense capir-lo ni poc ni gaire:

—Si hi van és perquè Cal·lias és ric i perquè Protàgoras representa la ciència oficial.

La Xantipa no sabia ben bé què volia dir la ciència oficial, però ho havia sentit i ho repetia com un lloro (86).

Mica en mica se li van enganxant locucions²¹ i va introduint expressions cultes aquí i allà, com fa el seu marit, citant directament Homer: «El meu marit i jo no compartim el llit de ben treballades fustes» (79). Aquesta expressió, que apareix sovint en Homer (per exemple, Il. III, 446-447), devia quedar gravada en Villalonga, que ja l'utilitzava a *Aquiles o l'impossible* (63-64).

La, diguem-ne, socratització de Xantipa es completa amb la necessitat que li provoca el voler-se comprar joies més valuoses que les de la seva veïna hetera, cosa que fa que l'enginy se li desperti i comenci no només a parlar, sinó a pensar com el Mestre. Davant la impossibilitat de comprar les joies amb diners de què no disposa, Xantipa decideix posar en pràctica l'arma preferida del marit, la raó, quan el joier d'Atenes li reclama el pagament d'una bracerola que encara no havia efectuat. Ella havia adquirit, sense pagar, un anell que després havia acabat canviant al mateix joier per una bracerola més valuosa, que també havia deixat pendent de pagar. Veiem tot seguit, doncs,

21. «M'enduc l'anell. Això no obstant... "L'això no obstant" era també del Mestre» (80).

com Xantipa procedeix igual que Sòcrates per tal d'aconseguir sortir-se amb la seva:

—Si vols, podem parlar-ne una estona llarga, de comptes, i examinar, després, qui deu a qui. Tu m'has pres per una beneita, però pensa que no estic sola i que a casa hi ha qui se n'entén prou d'embullar el fil [...] Vols enraonar de l'assumpt? D'acord. Ho repetesc, ja ho sé que me prens per beneita, però d'enraonar també en sé una mica. Vols saber què et dec per les teves joies? Doncs no et dec res. Si anem a l'estrènyer, ets tu qui em deus a mi perquè el fet de jo portar-les és una propaganda. Hi estàs d'acord o no?

—Fins a un cert punt... Això depèn.

—És sí o no, que cal contestar.

—Doncs sí; una propaganda ho és, però les joies...

—La bracerola, si de cas, perquè l'anell te'l vaig tornar.

—És ver. Però la bracerola em costa a mi molts de diners. Mira sols el pes de l'or, sense comptar el treball... De manera que ja ho veus, amb la crisi que avui travessam...

—No me n'has de reclamar res, de la bracerola! —exclamà la Xantipa—. ¿No me la donares, cap per cap, en canvi d'aquell anell?

—Però és que tampoc no m'has pagat l'anell.

La Xantipa tingué una intuïció ràpida, inspirada per un déu o per un dimoni.

—Naturalment! Com que te'l vaig tornar!

El joier empal·lidí.

—Però dona...

Ella també havia quedat enlluernada pel seu raonament, que per altra part era perfecte.

—No deus pretendre —replicà quan s'hagué refeta— que et pagui un anell que t'he tornat. Fins aquí podien arribar les coses (92-93).

Es tracta d'un diàleg hilarant, en què Villalonga imita la manera de fer de Sòcrates, adaptant el discurs amb el vocabulari i les intencions de Xantipa. És la perfecta simbiosi entre la mediocritat i la puresa intel·lectual. El contrast és meravellós i encara esdevé més notable quan Villalonga combina aquests retrats que parodien la maièutica socràtica, amb d'altres que ha anat prenent directament del *Protàgoras* platònic, en un contrast pictòric molt pensat i treballat.

3. LA PARÒDIA DEL *PROTAGORAS*

M'he entretingut a resseguir aquests passatges en què Villalonga afusella directament Plató. Concretament es tracta del moment en què Plató descriu l'arribada de Sòcrates a casa de Càl·lias (Pl. *Prt.*, 314a-315e), així com certs moments del combat dialèctic entre el Mestre i Protàgoras (Pl. *Prt.*, 349a i 361a). Sorprenentment, i en un cas únic en l'obra de Villalonga, l'autor segueix molt de prop el text d'un original grec. Per fer-nos una idea de com opera la reescriptura del diàleg platònic, veiem, primer, el passatge original de Plató afusellat per Villalonga i després la reescriptura que en fa. El text platònic, en la ploma de Miralles, fa així:

Per tant, quan trucàrem a la porta, després d'obrir-nos ens digué bo i mirant-nos: “Vaja, uns altres sofistes. No té temps, Càl·lias. [...] Entràrem i trobàrem Protàgoras que passejava pel pòrtic i l'acompanyaven en el seu passeig a l'un costat Càl·lias, fill d'Hipònic, amb el seu germà de part de mare Pàral, fill de Pèricles, i Càrmides, fill de Glaucó, i a l'altre costat Xantip, l'altre fill de Pèricles, i Filípides, fill de Filomel, i Antímer, de Mende, qui més excel·leix dels deixebles de Protàgoras i n'aprèn l'art per tal d'esdevenir sofista. Els altres que seguien darrera escoltant allò que deien, la majoria semblaven estrangers, —dels que Protàgoras se'n du de cada una de les ciutats per on passa, encisant-los amb la seva veu, com Orfeu, i que, encisats per la seva veu el segueixen— i també s'hi havia aplegat alguns del país. Jo, almenys, en veure aquell aplec, vaig quedar admirat de la cura amb què evitaven de quedar davant de Protàgoras o d'interferir-li el camí. Quan Protàgoras i els acompanyants giraven en rodó, els que escoltaven s'obrien ordenadament a l'una i altra banda, i formant un cercle tornaven sempre a quedar perfectament disposats al darrera com un cor.

“I després els meus ulls repararen” que diu Homer, Hípias d'Elis, assegut en un setial al pòrtic oposat, i al seu voltant seien en tamborets Eurímac, fill d'Acumen, i Fedre, el de Mirrinunt, i Andron, fill d'Androció, i alguns estrangers, conciudadans seus i d'altres llocs. Semblava que interrogaven Hípias sobre la naturalesa i els fenòmens astronòmics i aquest, assegut al setial, responia a cadascun i donava explicacions d'allò que l'havien interrogat. “Tantal vaig veure també” —sí, que Pròdic de Ceos s'allotjava allà—, i era en una habitació que abans Hipònic feia servir de magatzem, i que ara, per la multitud de vagarosos Càl·lias l'havia buidat i convertit en un lloc de repòs. Així doncs Pròdic encara era al llit, embolcallat amb flassades i cobrellits en gran quantitat, segons es veia. En els llits pròxims seien al seu costat Pausànies, de Ceramees, i amb Pausànies un noi jove, gairebé un vailet, segons crec bell i noble de caràcter i certament

bell d'aspecte. Crec que vaig sentir dir que el seu nom era Agató, i no m'estranyaria gens que Pausànies n'estigués enamorat (*Prt.*, 314e-315e).

Ara comparem-lo amb el mateix passatge a mans de Villalonga:

Al palau de Cal·lias —ho conta Plató— l'esclau de la porta no els volia deixar passar.

—La casa és plena de sofistes. Ja en tenim prou! [...]

Protàgoras d'Abdera, encara dins el ple de la seva no molt legítima fama, es passejava per l'ample pòrtic. L'escortaven per un costat Cal·lias, fill d'Hipònic, Paral·los, fill de Pericles i Carmides, fill de Glaucó. A l'altre costat anaven Xantip, el fill segon de Pericles, Filípides i Antimer: és a dir, allò de més granat de l'aristocràcia atenenca, tant la guerrera com la intel·lectual i política. Completaven aquell cor molts d'altres admiradors, àvids de sentir la paraula de Protàgoras. Per cert que eren admirables les seves gracioses evolucions amb objecte de no col·locar-se mai davant aquest i de no destorbar-li el pas: cada cop que Protàgoras donava mitja volta amb els qui l'acompanyaven en primera fila, els altres obrien llurs files a dreta i a esquerra i fent una hàbil mitja volta es col·locaven a les seves espatlles. Tenia raó l'esclau: allò era un planter inacabable de sofistes. A la part oposada del pòrtic apareixia Híppias d'Elea, assegut a una espècie de tron, i al seu voltant, en bancs de fusta, hi havia Eurixímac, fill d'Acumenos; Andró, fill d'Androcrió, i moltíssims més de joves, bastants d'ells estrangers que havien passat a Atenes acompanyant Protàgoras. Molts interrogaven Híppias sobre la Natura i el Cel, i ell, des del setial, doctrinava i deixava sentir les seves cultes dissertacions.

Pròdic de Ceos hi era també, allotjat com altres al casal de Cal·lias, el qual havia habilitat un magatzem per a cambra d'hostes a causa del gran nombre de sofistes que omplien la casa. Pròdic encara jeia i pel portal mig obert es veia vora el seu llit, el de Pausànias, i amb ell un adolescent —Agaton— de molt bona família i molt virtuós per a la seva època, però que avui, per molt grec que fos, ens semblaria un depravat. Plató afirma que en tot cas era un jovenet de bellesa extraordinària (80-82).

Villalonga reescriu Plató, certament, passant del diàleg a la narració, i no s'està d'introduir valoracions iròniques que no apareixen al text grec i que són de collita pròpia. Per exemple, en la consideració d'Agató, de qui Plató diu que era bell i noble, però que en mans de Villalonga es torna en poc més que un pervers; o encara en la fama de Protàgoras, que considera poc merescuda. En certa manera, Villalonga quan afegeix quelcom de nou, només està exagerant el que sembla insinuar tènuement Plató. En tot cas, però, i en línies generals, és

sorprenent l'acostament al text original, sobretot tractant-se d'un autor com Villalonga, de qui sempre s'ha dit que no llegia els textos directament, però que en aquest cas sembla fer una clara excepció a la regla. Fins i tot és sorprenent com la traducció de Miralles, vint anys posterior al text de Villalonga, coincideix, casualment, en moltes de les eleccions de Villalonga, que devia llegir un text castellà o francès, segons es desprèn de l'adaptació dels noms grecs.

Aquesta manera de procedir en l'adaptació del text platònic es repeteix fins a tres vegades més durant la narració d'aquest conte i es poden llegir en l'apèndix que clou aquest article, amb la corresponent traducció de Miralles.

Les citacions més o menys directes de Plató es combinen amb els textos pròpiament de Villalonga i els serveixen de transició. Especialment és curiós de veure com Villalonga inserta aquests textos més, diguem-ne, filosòfics amb d'altres que expliquen les activitats de mestressa de casa de la Xantipa, com ara xafareigs, el rostit d'un conill (que s'acaba cremant), o sobretot les baralles que té amb la veïna hetera, que volgudament s'oposen a les dialèctiques de Sòcrates amb els pensadors més importants de Grècia. A més, en alguna ocasió trobem el mateix narrador comentant una citació platònica, que marca pertinentment entre cometes, per acte seguit introduir-hi un element ridícul com la comparació de Sòcrates amb un gat:

“Aleshores i amb l'objecte de no turmentar-lo més, vaig continuar interrogant-lo dolçament...” Vol dir que de moment amagaves encara les ungles, el marejaves amb encens i el feies caure en flagrants contradiccions que sorprenien l'auditori (84).

4. XANTIPA, FILÒSOFA

Tornem, però, un moment a la caracterització de la Xantipa i a la paròdia del mètode socràtic. Després de la discussió amb Xantipa i la consegüent pèrdua de la bracerola, el joier denuncia al Mestre com la seva dona li l'ha furtat. Sòcrates, després de la seva narració, acaba admiradíssim de com Xantipa, a qui tenia per poca cosa, li havia donat una lliçó. Amb això s'arriba a la moral de la història, quan Sòcrates s'adona que les seves treballades discussions amb filòsofs de primer ordre que tant de rebombori aixecaven, trontollaven davant del pragmatisme de la vida real, de la vida que representa la seva dona: «i si el torneig que tenguérem al casal de Cal·lias no hagués estat gaire més important que l'enraonament de la Xantipa?» (94), es pregunta.

Després que el joier li anés a demanar explicacions, el Mestre el fa resignar-se davant de l'argumentació inapel·lable de la seva dona. El quadre del Sòcrates perplex i replantejant-s'ho tot que pinta Villalonga és deliciós:

—Molts de raonaments —digué— es poden girar com es capgira un vestit; però s'ha de reconèixer que aquest de la meva esposa no deixa de tenir consistència. [...]

—Aleshores, oh Mestre, he de perdre la joia? Per què no em respons?

El Mestre respongué a la fi i les seves paraules foren realment socràtiques:

—Caldria repassar, per a contestar-te, tot el diàleg que mantinguérem al casal de Cal·lias, Protàgoras i jo; s'ha de creure que de la discussió duita, podria sortir la llum, encara que de vegades sols en surt fum. De tota manera, amic, és una realitat que, a part dels nostres raonaments, tu no cobraries la bracerola perquè a casa, joier, no hi ha un cèntim. ¿I qui seria tan illús de creure que la Xantipa, ara que ha descobert la raó, tornarà la joia a son amo? (93-94).

Xantipa havia aconseguit fer baixar Sòcrates del paner aristofànic, i l'havia fet adonar de la seva petitesa, a partir de la qual cosa el narrador imagina, divertidament, que després d'aquella feta matrimonial, «comprengué de ple que saber molt consisteix a saber que no se sap res (94).

El conte acaba amb una reflexió nostàlgica que rehabilita, en certa manera, Sòcrates i el socratisme, després de la humiliant derrota infligida pel pragmatisme de la seva muller, a qui sembla que condemni:

Essent el primer filòsof del segle de Pericles comprenia que el seu pensament no era potser molt superior al d'una formiga. La Xantipa, en canvi, orgullosa amb la seva bracerola ben guanyada, pogué pensar que Sòcrates era un gran filòsof —i que ella sabia bastant més que Sòcrates (94).

I és que tot i fer que Sòcrates rebí una lliçó de la part menys esperada, l'autor no deixa de restaurar la imatge i el valor del pensador grec quan aquest accepta la derrota i la impossibilitat de conèixer-ho tot, mentre que situa Xantipa entre els vanitosos que fan del materialisme el seu *modus uiuendi*: veritables culpables de la banalització dels valors i causants, al capdavant, de tots els mals de la humanitat que fan fracassar, una vegada rere l'altra, la Raó, a la vegada que condemnen els homes a la destrucció. Perquè, en definitiva, i tot i que hagi estat la Raó, una raó capciosa, qui hagi vençut el joier, no evita que n'hagi sortit moralment derrotada.

Tot i que tractat amb un sentit de l'humor extraordinari, aquest conte anuncia, encara que tímidament i des de la vessant còmica, un dels temes principals d'*Andrea Victrix*: el col·lapse del discurs racional per culpa del progrés tecnològic.

5. EL PASTICHE COM A MÈTODE COMPOSITIU

Ja hem vist que es tracta d'un relat que partia del *pastiche*. Bàsicament i a banda d'un petit homenatge a *El gallo de Sócrates* de Clarín,²² hi ha elements presos clarament de Plató i fins m'atreuria a dir de Xenofont. Esmento Xenofont per segona vegada tot i no tenir-ne una certesa absoluta perquè si s'anàlitzem les paraules de què se serveix Villalonga per descriure Xantipa, es pot percebre una important similitud amb el passatge de Xenofont del *Banquet* que he citat més amunt en què s'opera en aquesta mateixa direcció. Aquesta anàlisi, però, la deixaré per a una altra ocasió.

En tot cas, Villalonga, sigui de la tradició, sigui bevent de Xenofont, agafa un personatge residual i el converteix en l'element sobre el qual pivota tota la narració. Contràriament a les altres obres en què Xantipa apareix merament com a arquetip de la dona malcarada o bé com a comparsa del marit, a mans de Villalonga esdevé la protagonista absoluta d'un relat pensat inicialment per retratar des d'un altre punt de vista el filòsof atenenc. Amb el pas de les pàgines, però, la força del personatge femení va creixent i acaba per menjar-se el protagonisme de Sòcrates. Semblaria fins i tot que Villalonga hagués volgut tractar primer la figura de Sòcrates, però que el personatge de Xantipa hagués agafat tanta força que s'hagués acabat convertint en el veritable eix central de la narració.

A més, tot i ser un conte construït a partir del *pastiche* múltiple, és una obra molt personal, a la vegada que intenta cenyir-se als cànons de les narracions curtes del segle XIX. Com altres contistes del XIX i també del XX, sovint introdueix, com ja feia amb *Aquilles o l'impossible*, molts trencaments cronològics o espacials, que ajuden a la construcció paròdica i un punt surrealista de la narració. Així, per exemple, Xantipa cantusseja «un tango argentí, molt de moda a Grècia» (76), o el narrador fa aparèixer Joan Fuster per comparar els seus gustos poètics als de Sòcrates (83).

Ens trobem davant d'un dels contes més excel·lents i més característics

22. Cf. OLEZA 1996, 41.

de l'obra villalonguiana. Representa «una síntesi admirada de relativisme i racionalisme, amanida amb escepticisme, ironia i bones maneres» (Oleza 1996, 42). Es tracta, sens dubte, d'una mostra preciosa de l'art de Villalonga com a contista. A banda del magnífic estudi psicològic d'ambdós protagonistes, els passatges citats de Plató, especialment aquells en què es copien les paraules que representa que digué Sòcrates, funcionen molt bé com a contrapunt del Sòcrates que imagina Villalonga. La narració, de fet, no deixa de ser el resultat d'una història d'amor difícil, però que, en un gir molt del gust de l'autor de *Mort de dama*, ofereix clarianes i esperances fruit de l'oposició entre dos pols contraris, en aquest cas, el pragmatisme de Xantipa i el racionalisme del Mestre. És, en definitiva, un relat que tracta de la petitesa de l'home i de la seva capacitat per entendre el món.

6. LA TRADICIÓ CLÀSSICA COM A JOC

Queda preguntar-nos el perquè de l'ús d'un personatge del món clàssic de manera tan evident per plasmar la disjuntiva entre Raó i Absurd. Cal pensar que el fet d'utilitzar Grècia i els seus pensadors ofereix sempre un factor de prestigi i universalitat, però la raó de ser de la presència de la tradició clàssica en aquest espectre de l'obra de l'autor mallorquí s'explica pel seu caràcter juganer. Villalonga, de qui s'ha dit que és un dels més grans humoristes de la literatura catalana,²³ era un provocador nat, que es divertia marejant el lector, insinuant amb les seves mitges veritats, afirmant i després negant els mateixos aspectes d'una qüestió concreta. I en aquest sentit, el qüestionat tema sobre la seva pretesa homosexualitat no se n'escapa. Al contrari, si ha fet rajar tants rius de tinta, segurament, és per pròpia voluntat de l'autor, que va voler-ho així, deixant sempre la qüestió provocativament oberta a interpretacions diverses. Per això quan es tracten temes sensibles a la lectura homosexual, l'autor hi feia aparèixer a consciència personatges de tema clàssic. És el cas del mateix Sòcrates, com a protagonista dels *Diàlegs socràtics*, o bé del fill de Peleu a *Aquilles o l'impossible*, una obra que s'ha d'emmarcar en el context del cicle de *Flo la Vigne*²⁴ i que té clares correspondències amb *El misantrop*, on Aquilles i Patrocle apareixen com a contrapunt de Cèsar i Salvador en situacions clarament homosexuals.

23. FERRÀ-PONÇ 1997, 190.

24. Cf. l'estudi de MAS I CANALS 2013.

Es tracta d'un ús de la tradició clàssica que, segurament, es troba en un segon pla, però que és prou rellevant atesa la importància que desenvolupen temes com ara l'educació dels joves, l'homosexualitat, l'harmonia de contraris o l'aporia del moviment en la seva obra i que l'autor mateix lliga estretament amb la tradició clàssica, amb Sòcrates, Heràclit o Zenó d'Elea funcionant com a imatges arquetípiques de les qüestions plantejades per Villalonga. Unes qüestions que són centrals per entendre de tota la seva producció de maduresa.

7. PASSATGES EXTRETS DEL *PROTÀGORAS* DE PLATÓ I VERSIONATS PER VILLALONGA

Ofereixo, aquí, els passatges restants del *Protàgoras* platònic afusellats i reescrits per Villalonga. En primer lloc, hi he copiat la traducció de l'original platònic que en va fer Carles Miralles el 1988, en col·laboració amb Montserrat Jufresa i Jaume Pòrtulas.

1) Pl., *Prt.*, 314 a-c.

Perquè encara és més gran el perill en l'adquisició de coneixements que en l'adquisició de menges. En efecte, qui adquireix menges i begudes d'un botiguer o d'un comerciant pot endur-se-les en gerres, i abans d'incorporar-les al seu cos a través del beure o del menjar, pot dipositar-les a casa i reflexionar, després d'haver cridat un que en sàpiga, què cal beure o menjar, o què no cal, i en quina quantitat i quan, de manera que en aquesta adquisició no hi ha gran perill. Però els coneixements no es poden transportar en una gerra, sinó que cal, un cop pagat el preu, prendre'ls dins de l'ànima i marxar, tant si el que hem après és nociu, com si és útil. Examinem, doncs, la qüestió en companyia de persones més grans que nosaltres perquè nosaltres som encara massa joves per a jutjar aquest afer. De moment, ara, tal com en teníem l'impuls, anem a escoltar aquest home; quan l'hurem escoltat, encara en parlarem amb d'altres, car Protàgoras no s'està sol aquí: hi ha també Hípias d'Elis, i em sembla que Pròdic de Ceos, i tants d'altres que també són savis.

La Xantipa, 80-81:

Mestre i deixebles havien arribat fins allà dialogant pausadament. El Mestre, crític, cautelós, i polissó sota formes suaus, prevenia els joves amics contra els perills de lliurar-se a un foraster que venia ciència moral. Perquè Protàgoras es cobrava molt bé les seves lliçons.

—Teniu en compte —els deia— que el risc de comprar moralitat és molt major que el de comprar aliments. Allò que es menja o es beu es pot portar a casa dins una olleta i abans de consumir-ho es pot consultar als entesos per veure si es tracta de coses bones o nocives; és a dir, que la compra suposa poc risc. Però pel que toca a les coses espirituals no hi ha manera de transportar-les dins cap olla i és necessari, després de pagar el preu, que la dipositem dins nosaltres mateixos, dins la nostra ànima, i quan el tracte és fet, fet també és el mal o el profit. Així, doncs, escoltem aquest foraster, però tot seguit parlem amb altres individus de la seva mateixa categoria, ja que Protàgoras no és l'únic sofista: tenim també Híppias d'Elis, Pròdic i tants d'altres...

2) Pl., *Prt.* 348e-349

Tu que no solament et tens per home bell i bo —com alguns altres d'aquí que hi són dotats ells, però no poden fer que altres ho siguin— sinó que a més de ser personalment bo, ets també capaç de fer bons els altres. I confies tant en tu que, mentre n'hi ha que intenten dissimular la seva art, tu t'anuncies obertament herald de tu mateix a tots els grecs, proclamant-te sofista, revelant-te mestre d'educació i virtut, considerant-te, tu el primer, digne de cobrar un sou per això. Com no hauria d'acudir a tu per aquesta investigació, i fer-te partícip de les meves preguntes?

La Xantipa, 83.

Fes-te comptes, Protàgoras —deia—, de la meua sorpresa i dels meus dubtes davant la teva tesi, ja que em sospita que hi ha d'haver en ella algunes veritats importants, donada la teva experiència i el teu molt saber... Perquè tu no et conformes amb esser virtuós personalment, ans hi fas tornar els altres. Tens, a més, tal confiança en tu que amb la cara destapada et declares sofista i goses reclamar sou a canvi de les teves lliçons! Ajuda'm, doncs, a il·lustrar-me i permet que t'interrogui per poder copsar el teu valuós pensament...

3) Pl., *Prt.* 361 a-b.

Car estic convençut que si s'arribava a aclarir aquesta qüestió en resultaria més palès allò altre que ens ha fet allargassar a tu i a mi en extensos arguments, l'un i l'altre: jo, que deia que la virtut no s'ensenya, i tu que deies que sí. I em sembla com si veiés un home a la sortida dels nostres arguments acusant-nos i escarnint-nos, i que si tingués veu, ens diria: "sou gent ben estranya, Sòcrates i Protàgoras, tu que deies abans que la virtut no pot ésser ensenyada, t'afanyes a

contradir-te tu mateix, provant de demostrar que és saber tot plegat: la justícia, el seny i el coratge, de manera que més aviat semblaria que es pot ensenyar, la virtut. Car si la virtut fos altra cosa que saber, tal com Protàgoras intentava de dir, és evident que no es podria ensenyar. Però ara, si tota ella ha d'ésser palesament saber, com tu, Sòcrates, t'afanyes a dir, cosa admirable serà que no pugui ensenyar-se”.

La Xantipa, 84.

Ara veig, Protàgoras, que en arribar aquí el nostre discurs sembla tornar-se el nostre propi acusador, i que si pogués parlar segurament diria: que divertits que sou, tu i Protàgoras! Tu, que començares negant que la virtut pugui ensenyar-se, t'has contradit després demostrant que tot és ciència: justícia, temprança i valor; ja que és evident que si la virtut no fos una ciència, com sostenia Protàgoras, no podria ésser ensenyada, mentre que si fos enterament una ciència com sostens tu podria ensenyar-se igual que s'ensenyava l'arquitectura.

BIBLIOGRAFIA

- S. ALZAMORA 1999, «Drama i tragèdia dins el cicle de Fedra de Llorenç Villalonga i Salvador Espriu», in P. ROSSELLÓ BOVER (ed.), *Actes del Col·loqui Llorenç Villalonga*, Palma-Barcelona, pp. 85-100.
- M.C. BOSCH 1981, «Llorenç Villalonga entre Grècia i França», *Randa* 11, pp. 159-169.
- M.C. BOSCH 1988, «El món clàssic d'en Llorenç Villalonga», *Estudis Baleàrics* 29/30, VI-IX, pp. 175-180.
- M.C. BOSCH 1989, «El món clàssic d'en Llorenç Villalonga. Citacions gregues», *Miscel·lània d'homenatge a Francesca Massot Villalonga*, Palma, pp. 23-52.
- M.C. BOSCH 1991, «Notes a l'entorn d'Helena d' Esparta de Llorenç Villalonga», *Estudis Baleàrics* 40, pp. 13-20.
- M.C. BOSCH 1992, «El món clàssic d'en Llorenç Villalonga. Citacions llatines», *Calígrama: revista insular de Filologia*, 4, 155-183.
- M.C. BOSCH 2007, «Alguns mites en tres escriptors mallorquins de postguerra», in J. MALÉ; E. MIRALLES (edd.), *Mites clàssics en la literatura catalana moderna i contemporània*, Barcelona, pp. 161-177.
- R. CABRÉ 2007, «Aquil·les i Patrocle en Llorenç Villalonga», in J. MALÉ; E. MIRALLES (edd.), *Mites clàssics en la literatura catalana moderna i contemporània*, Barcelona, pp. 147-160.
- E. CREUS 2017, «Els Diàlegs Socràtics de Llorenç Villalonga», *Studia Philologica Valentina* 1, pp. 209-218.

- E. CREUS (en premsa), «La tradició clàssica en l'obra de Llorenç Villalonga: la influència de Zenó d'Elea», *Efit-Estudis filològics i de traducció*.
- D. FERRÀ-PONÇ 1997, *Escrits sobre Llorenç Villalonga*, Palma - Barcelona.
- J. LLOMPART 1964, «Dues tragèdies de Llorenç Villalonga», in LL. VILLALONGA, *Aquilles o l'impossible*, Palma.
- V. DE MAS I CANALS 2013, *A propòsit del «Cicle de Flo la Vigne» de Llorenç Villalonga*. [Tesi en línia]. Disponible a: <http://hdl.handle.net/10803/101463>.
- C. MIRALLES 1979, «El món clàssic en l'obra de Salvador Espriu», *Els Marges*, 16, 29-48.
- C. MIRALLES 1986, *Eulàlia: estudis i notes de literatura catalana*, Barcelona.
- C. MIRALLES 1988, *Plató. Paideia: Protàgoras, de la República, de Les Lleis*, amb la col·laboració de M. JUFRESA; J. PÒRTULAS, Vic.
- C. MIRALLES 1993, *Espriu. Antígona*, Edició crítica a cura de C. MIRALLES; C. JORI. Estudi introductor i notes de C. MIRALLES, Barcelona.
- C. MIRALLES 1996, *Espriu. Les roques, el mar i el blau*, Edició crítica a cura de C. MIRALLES; C. JORI. Estudi introductor i notes de C. MIRALLES, Barcelona.
- C. MIRALLES 2013, *Sobre Espriu*, Barcelona.
- C. MORENILLA 2015, «Helena de Vilallonga: referents i innovació», in J. PUJOL PARDELL; M. TALAVERA (edd.), *Tragèdia-Τραγῳδία*, Barcelona, 311-332.
- J. OLEZA 1996, «Llorenç Villalonga, un mapa de narracions», dins de LL. VILLALONGA, *Relats*, Alzira, pp. 1-67.
- Mª J. RAGUÉ ARIAS 1987, «El personatge de Fedra a l'obra de Llorenç Villalonga i de Salvador Espriu», *D'art: Revista del Departament d'Història de l'Art*, 13, pp. 269-278.
- P. ROSSELLÓ BOVER 1999 (ed.), *Actes del Col·loqui Llorenç Villalonga*, Palma- Barcelona.
- V. SIMBOR ROIG 2011, «De M. Bergeret a D. Toni de Bearn: Llorenç de Villalonga, ironista», *Revista de Filologia Romànica* 28, pp. 69-88.
- J. VIDAL ALCOVER 1965, «Pròleg a *Desbarats*», dins de LL. VILLALONGA, 1965.
- LL. VILLALONGA 1964, *Aquilles o l'impossible. Alta i benemèrita senyora*, Palma.
- LL. VILLALONGA 1965, *Desbarats*, Palma.
- LL. VILLALONGA 1967, *Falses memòries*, Barcelona.
- LL. VILLALONGA 1968 [1980], *El llumí i altres narracions*, Barcelona.
- LL. VILLALONGA 1972, *Flo la Vigne*, Barcelona.
- LL. VILLALONGA 1986, *Tots els contes*, Barcelona.
- LL. VILLALONGA 1996, *Relats*, Alzira.
- LL. VILLALONGA 2014, *El cicle de Bearn*, Barcelona.